

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN TEATRINDA
TÜRKDİLLİ XALQLAR DRAMATURGIYASININ
SƏHNƏ TƏCƏSSÜMÜ**

İxtisas: 6212.01 – Teatr sənəti

Elm sahəsi: Sənətşünaslıq

İddiaçı: **Roza Zərgər qızı Allahverdiyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Bakı Xoreoqrafiya Akademiyasının Sənətşünaslıq kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Əməkdar elm xadimi,
filologiya elmləri doktoru, professor
Timuçin İlyas oğlu Əfəndiyev

Rəsmi opponentlər: Xalq artisti, professor
Məmmədsafa Məmmədli oğlu Qasimov

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nərminə Kərim qızı Ağayeva

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
Xəzər Novruz oğlu Gəncəli

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.35 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

sənətşünaslıq elmləri doktoru,
professor
Məryam Əli qızı Əlizadə

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
Gülnarə Kərim qızı Hüseynova

Elmi seminarın
sədri:

Xalq artisti, professor
Bəsti Əli qızı Cəfərova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Ümumibəşərlik, yəni qlobal düşüncə ənənəsi müasir dünyada mədəni kommunikasiya proseslərini daha da sürətləndirdi, müxtəlif xalqların yaxınlaşmasına, bir-birindən bəhrələnməsinə şərait yaratdı. Bu proseslərin nəticəsi olaraq integrasiya prosesi başlandı və bu zaman həm keçmiş, həm yeni dövrün gerçək mənzərəsi mədəniyyətin ayrı-ayrı təzahür sahələrinin geniş miqyası boyu yayıldı.

“Müstəqillik dövrü Azərbaycan teatrında türkdilli xalqlar dramaturgiyasının səhnə təcəssümü” adlanan dissertasiya işinin aktuallığı özündə türkdilli xalqların mədəni integrasiyasının ictimai-mədəni təzahürlərini, eləcə də həmin prosesdə səhnə sənətinin forma və məzmun strukturunu, onun yaradıcılıq mühitini, bu sənətin poetika özəlliklərinin müxtəlif inkişaf mərhələlərində bədii-estetik axtarışını ehtiva edir.

Dissertasiya işinin mövzusu ictimai və humanitar elmlərin bir çoxu ilə yaxından təmasda olduğundan, xüsusən filologiyanın və kulturologiyanın qovşağında yerləşdiyindən həmin sahələr üzrə Azərbaycanda mütəxəssis alimlərin müəyyən metodoloji gücə malik olan və elmi-nəzəri dəyər kəsb edən əsərlərinə də müraciət edilmişdir.

Mövzunun əhatə etdiyi həmin dövrdə analoji siyasi-ictimai, eləcə də mədəni proseslər o zaman SSRİ-dən qopmuş başqa respublikalarda, o cümlədən türkdilli ölkələrdə də müşahidə edilirdi. Ən önəmlisi isə məhz bu dövrdə, yeni müstəqillik əldə edən türkdilli ölkələrin qarşılıqlı əməkdaşlıq söylərinin intensivliyinin artması “İslam birliyi”ndən “Türk birliyi”nə keçid faktının diqqət çəkməsi idi. Yəni milli istiqlalını qazanmış həmin ölkələrin iqtisadi əməkdaşlıq söyləri ilə bərabər, mədəni əməkdaşlıq əlaqələri illər ötdükcə öz bəhrəsini verdi, elm, ədəbiyyat və incəsənət kimi həssas sahələrdə konkret əsərlərin nümunəsində təzahür etməyə başladı. Qazaxıstan, Özbəkistan, Azərbaycan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Tatarıstan, Başqırdıstan kimi türkdilli ölkələrdə bir-birinin ardınca bədii ədəbiyyat

nümunələri, parlaq səhnə işləri, sanballı elmi-nəzəri əsərlər yaranmağa başladı. Bu isə özlüyündə türkdilli xalqlar arasında qarşılıqlı mədəni bəhrələnmənin gerçək təzahürü idi.

Təsadüfi deyil ki, məhz müstəqillik illərində professor M.Tulyaxodjayevanın “Özbək teatrı müstəqillik dönəmində”, İ.Kulmambetovun “Qırğız teatrı”, D.İmankulovun “Aytmatov və teatrı”, İ.Rəhimlinin “Aşqabad Dövlət Azərbaycan Teatrı”, F.Hüseynovanın “Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri” və s. elmi-nəzəri əsərlər, eləcə də qazax teatırının “Qaragöz” (M.Auezov), qırğız teatırının “Qırmızı yaylıqlı çinarım mənim” (Ç.Aytmatov), özbək teatırının “Maysaranın işi” (H.Niyazi), Azərbaycan teatırının “Qatıl” (Elçin), türkmən teatırının “Koroğlunun toyu” (X.Dəryayev), başqırd teatırının “Ay tutulan gecədə” (M.Kərim) tamaşaları, haqlı olaraq, həmin xalqların səhnə sənətinin yeni inkişaf dövrünün teatr uğurları hesab edilirdi.

Ayrıca olaraq onu da qeyd etməliyik ki, postsovet ölkələrindən fərqli olaraq, Türkiyənin teatr sənəti müxtəlif enişli-yoxuşlu yaradıcılıq yolu keçərək yaşadığımız dövrdə türkdilli sənət cəmiyyətində layiqli yer tutmaq iddiasını ortaya qoymuşdu.

Yuxarıda qeyd edilənlər, türkdilli xalqların mədəni əməkdaşlığının konkret bəhrəsi olan dramaturgiya nümunələrinin Azərbaycan səhnəsində təcəssümü dissertasiyada toxunulan problemin aktuallığını şərtləndirir.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən mühüm amillərdən olan TÜRKSÖY də xalqlarımız arasındakı mədəni əməkdaşlığın inkişaf perspektivi ilə birbaşa bağlıdır.

Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bizə qədər həmin mövzu ilə bağlı müxtəlif monoqrafik, eləcə də icmal xarakterli tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Ayrı-ayrı illərdə yazılan həmin əsərlər sırasında İ.Kərimovun “Azərbaycan-Türkiyə teatr əlaqələri”, Ə.Lalayevin “Azərbaycan-Orta Asiya teatr əlaqələri”, M.Mulatxodjayevanın “Özbəkistan teatrı müstəqillik illərində”, O.Atayın “İyi ki, teatro var”, F.Hüseynovanın “Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri”, T.Məmmədovun “Müasir dövrdə türkdilli dövlətlər arasında

integrasiyanın strukturlaşması”, F.Purtaşın “Türk cümhuriyyətlərinin kültürel integrasiyonu və Türksöyün roluna dair”, bundan əlavə A.Babayevin, İ.İsrafilovun, İ.Rəhimlinin, S.Kabdiyevanın, N.İqlamovun, D.Qədirovanın və başqalarının müxtəlif araşdırmaları mövcuddur və yeri gəldikcə dissertasiya içində onlardan yetərinə bəhrələnməmişik.

Onu da qeyd etmək ki, tədqiq etdiyimiz mövzunun işlənmə dərəcəsi onun aktuallığı ilə əlaqədardır. Belə ki, bu günümüzdə türkdilli xalqlar arasındakı integrasiya proseslərinin bilavasitə milli sənətimizdəki təcəssüm faktları istər mövzunun aktuallığına, istərsə də onun işlənmə dərəcəsinə haqq qazandırır. Bura onu da əlavə etmək ki, həmin mövzunun ayrı-ayrı məsələləri yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən fərqli aspektlərdən dəyərləndirilsə də, onun elmi-nəzəri müstəvidə xüsusi tədqiqatı aparılmamışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi türkdilli xalqların mədəni əlaqələri faktı olaraq dramaturgiya nümunələrinin yaradıcılıq məsələləri əsas götürülür, elmi-nəzəri müstəvidə araşdırılan və başlıca təhlil predmeti olan həmin dramaturgiyanın təcəssüm aspektləri nəzərdən keçirilir.

Türkdilli xalqların mədəni integrasiyası faktı, onun inkişaf tendensiyası nəzərə alınmaqla burada teatr sənətinin mühüm əhəmiyyət kəsb edən ideoloji və yaradıcılıq məsələləri əsas götürülür.

Elmi-nəzəri müstəvidə araşdırılan və başlıca təhlil predmeti olan qarşılıqlı mədəni bəhrələnmələrin səhnə sənətindəki təzahürləri ayrı-ayrı nümunələr şəklində nəzərdən keçirilir. Bu zaman türkdilli dövlətlərin mədəni inkişaf prosesləri kontekstində həmin coğrafiyadakı xalqların səhnə sənətinin özünəməxsusluğu təhlilə çəkilir və ayrı-ayrı əsərlərin səhnə təcəssümü prosesi zamanı onların bədii yozum prinsipləri, teatrların repertuarında yeri, eləcə də onun rejissor və aktyor yaradıcılığına təsiri məsələləri də dəyərləndirilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Araşdırmamızın əsas məqsədi ölkəmizin milli müstəqillik dövründəki teatr fəaliyyətində türkdilli xalqların dram əsərlərinin bədii səhnə təcəssümünü təhlil

etməkdir. Həmin mövzu dairəsində toxunduğumuz ədəbi-estetik problemlər ictimai-mədəni, konseptual mahiyyətə malikdir.

Tədqiqatın başlıca məqsədlərindən biri olaraq teatrşünaslıq elminin gündəminə gətirilən problemlərin kulturoloji aspektlərini dəyərləndirməklə yanaşı, sırf səhnə sənəti sahəsində müşahidə edilən, qarşılıqlı ədəbi-bədii, həmçinin elmi-estetik yaradıcılıq xüsusiyyətləri, o cümlədən praktik teatr həyatının mühüm elementləri olan təcəssüm, bədii özünüifadə, estetik informasiya mübadiləsi və s. amillər də təhlil müstəvisinə gətirilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz məqsədlərlə bərabər, tədqiqatımızın başqa önəmli vəzifələri var ki, onları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- müstəqillik illərinin ayrı-ayrı mərhələlərində türkdilli xalqlar arasında əməkdaşlığın keyfiyyət dəyişmələrini nəzərdən keçirmək;

- türkdilli xalqların dramaturgiyasında diqqətçəkən bədii-estetik tendensiyaları müəyyənləşdirmək;

- həmin dramaturgiyanın milli səhnəmizə yol açmasını təmin edən mədəni integrasiya faktını dəyərləndirmək;

- türkdilli xalqların dramaturgiyasının integrasiya proseslərində yönəldici funksiyasını təhlil etmək;

- teatr sənətində qarşılıqlı mədəni əməkdaşlığın multikultural aspektlərini təhlil etmək;

- türkdilli xalqların Azərbaycan səhnəsində hazırlanan dramaturji əsərlərin bədii-estetik özünəməxsusluğunu aşkarlamaq;

- həmin xalqların teatr mədəniyyətinin inkişaf təmayüllərinin milli səhnəmizə qarşılıqlı bəhrələnmələr prosesində təsirini müəyyən etmək;

- müstəqillik dövründə milli səhnəmizdə təcəssüm etdirilən türkdilli xalqların ədəbi əsərlərinin mövzu, janr, dil-üslub xüsusiyyətlərini araşdırmaq.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində tarixi-xronoloji ardıcılıqla bərabər, tematik yanaşmaya başlıca yer verilmişdir. Bundan başqa, araşdırma zamanı sistemli yanaşma ilə bərabər, müqayisəli təhlil metodundan da istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Müstəqillik dövrü

ərzində Azərbaycan teatr səhnəsində türkdilli xalqların dramaturji əsərlərinin bədii təcəssüm aspektlərini tədqiq edib, araşdırılan mövzunu tam şəkildə əhatə etmək üçün dissertasiya işində irəli sürülən müddəalar aşağıdakılardır:

- Türkdilli xalqların dramaturgiyasının ədəbi-bədii özəllikləri illərin sınağında təkmilləşmişdir.

- Ayrı-ayrı türkdilli xalqların etnomədəni təbiətindən qaynaqlanan teatr düşüncəsinin səhnə sənətində təzahür edən estetik ifadəliliyi milli ənənələrə əsaslanmışdır.

- Türkdilli xalqların dramaturgiyası ölkəmizin müxtəlif teatrlarının repertuarını zənginləşdirmişdir.

- Ayrı-ayrı türkdilli dramaturgiya milli rejissor və aktyor ifaçılığı sənətinin inkişafına böyük təsir göstərmiş, onun bədii axtarış, eləcə də ustalıq keyfiyyətlərinin artmasını təmin etmişdir.

- Yaradıcı müxtəlifliyin və özünəməxsusluğun bədii ifadə vasitələri sayəsində ideya-estetik səhnə təqdimatı bütövlükdə ümumtürk birliyinin inkişafına əhəmiyyətli rəvac vermişdir.

- Türkdilli xalqların dramaturgiyasının multikultural dəyərlərə əsaslanan ideya-bədii məzmunu, Azərbaycan səhnəsindəki ifadə söyləri, TÜRKSÖY təşkilatının bu sahədəki prioritet əməkdaşlıq istiqamətləri ilə üst-üstə düşmüşdür.

- Azərbaycan teatrı müstəqillik dövründə müxtəlif coğrafiyalarda yaranan türkdilli dramaturgiyanın səhnə təcəssümü fəaliyyəti ilə bu xalqlar arasında integrasiya proseslərinə öz sənət töhfəsini vermişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Sovet dövrünün ideoloji basqıları, özəlliklə humanitar elm qarşısında qoyduğu məhdudiyyətlər səbəbindən dissertasiyada qaldırılan problemlərin əvvəlki dövrlərdəki tədqiqi məlum siyasi-ictimai gerçəkliyin ideoloji maneəsini aşma bilməmişdir. Odur ki, mövcud dövrün mədəni, kulturoloji, estetik fəaliyyət həyatının özünəməxsusluğunu nəzərə almaqla apardığımız araşdırmalar bir sıra önəmli elmi qənaətləri təsdiqləmişdir. Belə ki, türksoylu xalqlar arasındakı tarixi bağlar, ortaq dil, mədəniyyət, adət və ənənələri ehtiva edən kulturoloji-estetik baxış tədqiqatın xeyrinə olmuşdur.

Təqdim edilən dissertasiya işi ümumtürk mədəni inkişaf

proseslərinin yeni mərhələsində, dövlət müstəqilliyi dövründə türkdilli xalqların ədəbiyyat və teatr uğurlarının bədii yaradıcılıq əməkdaşlığı zəminində təzahür nümunələrinin təhlili ilə dəyərlidir. Burada başqa türkdilli ədəbi əsərlərin bilavasitə Azərbaycan səhnəsindəki təcəssüm faktları, eləcə də çağdaş reallıqların milli mədəni-estetik dəyərlərin səhnə sənətinin qüdrəti sayəsində yaşanan bədii həyatının elmi-nəzəri şərh baxımından yeni sayıla bilər.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi onun işlənməsini şərtləndirən başlıca səbəblərdəndir.

Belə ki, burada türkdilli xalqların dramaturgiyası əsasında təcəssüm etdirilən əsərlərin bədii-estetik parametrləri, mənəvi-əxlaqi, fəlsəfi və sosial problemlərin tipoloji xüsusiyyətləri sistemli şəkildə araşdırılır. Tədqiqat işi həmin dramaturji əsərlərin Azərbaycan səhnəsinə gəlişi və bədii həll istiqamətlərinin kompleks şəkildə, elmi-nəzəri müstəvidə araşdırıldığı ilk tədqiqat əsəridir.

Təqdim edilən dissertasiya işi problemlərin qoyuluşu, çağdaş dövrün ictimai-mədəni proseslərinə elmi-nəzəri müstəvidə baxış, mənəvi-estetik dəyərlərin, o cümlədən ümumtürk mədəni irs nümunələrinin prinsip etibarilə fərqli aspektdə təhlili, mövcud siyasi-ictimai, eləcə də mədəni reallıqların elmi şərh baxımından yeni sayıla bilər.

Bundan başqa, yaşadığımız əsrdə öz intensivliyi ilə diqqət çəkən mədəni integrasiya proseslərinin öyrənilməsi, onların mütərəqqi meyllərinin, özəlliklə bədii yaradıcılıqda təzahür edən estetik faktlarının dəyərləndirilməsi tədqiqatın elmi yeniliyini mənalandırır.

Tədqiqatda konkret tarixi zaman içərisində mədəniyyətin, o cümlədən incəsənətin inkişaf mərhələlərində müşahidə edilən qarşılıqlı əlaqələrdən qaynaqlanan mədəni bəhrələnmələrin dialektikası ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə tədqiqata cəlb olunan məsələlərdəndir. Burada bədii yaradıcılıq amillərinin, onların səhnə sənəti ilə fəaliyyət bağlılığının ayrıca tədqiqata cəlb edilməsi dissertasiya işinin yeniliklərindən sayıla bilər.

Onu da əlavə etmək ki, sözügedən dissertasiya işində bir qədər

əvvəldə qeyd edilən elmi müddəaların gerçək nümunələri faktoloji əsaslar nəzərə alınmaqla yeni baxış bucağı altında təhlilə çəkilir; bu da prinsipcə yeni elmi nəticələri şərtləndirir.

Dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti.

Dissertasiyanın bir sıra elmi nəticə və qənaətləri Azərbaycan teatr tarixinin, onun kulturoloji aspektlərinin öyrənilməsi baxımından elmi-nəzəri əhəmiyyət kəsb edir. Burada mövzunun nəzəri cəhətdən daha mükəmməl işlənməsinə xüsusi diqqət yetirmiş, bu sahədə orijinal mülahizə və tezislərimizi əsaslandırmağa çalışmışıq. Tədqiqat işini teatr tariximizin sonrakı araşdırıcıları üçün səmərəli olacaq dəyərli elmi-nəzəri qaynaqlardan biri hesab edə bilərik.

Dissertasiyanın materialları humanitar sahə mütəxəssisləri üçün, o cümlədən doktorantlar və dissertantlar, eləcə də Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin, Bakı Xoreoqrafiya Akademiyasının teatrşünaslıq, rejissorluq sənəti ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr üçün faydalı ola bilər.

Tədqiqatın əsas elmi nəticələrindən teatr tariximizin ən yeni dövrünün nəzəri ədəbiyyatının yazılmasında, dərs vəsaitlərinin, tədris proqramlarının, metodik vəsaitlərin hazırlanmasında, milli teatr sənətinin çağdaş problemlərinin təhlilinə həsr olunmuş müxtəlif istiqamətləri tədqiqat əsərlərinin yazılması işində elmi-nəzəri mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas elmi məzmunu və nəzəri müddəaları müxtəlif universitetlərdə keçirilən elmi-nəzəri konfranslarda, dissertantın məruzələrində, ədəbi və elmi jurnallarda mövzu ilə bağlı dərc edilmiş məqalələrində öz əksini tapmışdır. Mövzu üzrə dördü xaricdə olmaqla on məqalə çap edilmişdir. Həmçinin dissertasiya mövzusuna əsasən biri xaricdə olmaqla iki elmi-nəzəri konfrans materialı nəşr edilmişdir. Dissertasiya teatrşünaslıq sahəsində elmi araşdırmalarda və teatr tarixinin tədrisində tətbiq edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya Bakı Xoreoqrafiya Akademiyasının “Sənətşünaslıq” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Tədqiqat işi giriş, iki fəsil, dörd yarımbaşlıq nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat hissələrindən ibarətdir.

Giriş – 14 496 işarə, I fəsil – 85 441 işarə, II fəsil – 83 571 işarə, Nəticə – 21 119 işarədən ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi ədəbiyyat siyahısı çıxmaq şərtiylə 204 627 işarədən ibarətdir.

DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyekti və predmeti, məqsəd və vəzifələri, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar təqdim edilir, işin elmi yeniliyi, əsaslandığı tədqiqat metodları şərh olunur, əsərin elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyəti qeyd edilir.

Dissertasiyanın birinci fəslə **“Türkdilli xalqlar dramaturgiyasının ədəbi-bədii parametrləri”** adlanır. Mədəniyyət tarixinin təcrübəsinə istinadla demək olar ki, həyatda baş verən hadisələrə həssaslığı ilə seçilən səhnə ədəbiyyatı, ictimai proseslərin özünəməxsus çevik reaksiyası səhnə sənətinin yaradıcılıq həyatında da öz təzahürünü tapır. Amma burada dramaturji kateqoriyalar səhnə dilinə çevrilmə prosesinə uğramalı olur.

Birinci fəslin **“Türkdilli xalqlar dramaturgiyasında mövzu məsələləri”** adlı birinci paraqrafında dövlət müstəqilliyini qazanmış türkdilli ölkələrin incəsənəti, o cümlədən teatr sənəti cəmiyyət həyatına nüfuz etmək, öz auditoriyasına indiyədək deyə bilmədiklərini çatdırmaq üçün yeni, azad və qabaqcıl dramaturgiya nəticəsi ilə yaradıcılıq potensialını realizə etmək təmənnasında idi.

Bu zaman türkdilli teatrlar aktual mövzulu əsərlərə əvvəlki dövrlərdən daha çox ehtiyac hiss edirdi. Məhz yeni dövrün yeni mövzularının təcəssüm etdirilməsi ehtiyacı teatrları ideya-estetik axtarırlara sövq edib, çağdaş dövrün müstəqillik həyatına başlayan xalqın istək və arzularını ifadə edə biləcək repertuar tərtibinə

istiqlətləndirirdi.

XX əsrin sonlarından başlayan və artıq XXI əsrdə tam şəkildə təzahür edən ədəbi mətn böhranı özünü dramaturgiyada göstərdi.

Belə ki, hadisənin sözdən asılılığı getdikcə azaldı və səhnə sənətində bu proses gücləndi. Bu güclənməyə cavab isə rejissor teatrının yaranması oldu. Rejissor teatrı ifadəlilikdən xəbər verən paraverbal vasitələr axtarışında idi. Belə teatr yaradıcıları XXI əsrin səhnə sənətinin söz sahibləri oldu.

Piter Brukun “Boş məkan” kitabındakı fikirlərinə görə: *“Dramaturgiyanın teatrla bilavasitə əlaqəsi olmayan tərəflərinin dayanılmadan diskreditasiya edilməsi (nüfuzdan salınması – R.A.) onun başqa keyfiyyətlərinin – teatrla həqiqətən sıx bağlı olan, məhz onun üçün yaranmış keyfiyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsinə kömək edir. Səhnə səhnədir, bu sizə hekayə və ya poema, mühazirə oxumaq və ya səhnələşdirmək üçün rahat bir yer deyil; biz qəbul etməliyik ki, səhnədə söylənilən sözün həyatı gücü, diriliyi yalnız bir şeylə müəyyən olunur: o verilən səhnədə səhnə şəraitində cavab yaradır, ya yox”*.¹

Hans Lemanın ərsəyə gətirdiyi postdramatik teatr haqqındakı tədqiqatlarından və gəldiyi nəticələrin müxtəlif coğrafiyalarda yayılmasından təxminən iyirmi il sonrakı ictimai-estetik realılıqla postdramatik teatr əlamətləri müşahidə edilməkdədir. Həmin prosesi tədqiq edən nəzəriyyəçilər və onun daha da alovlanmasını kürəkləyən praktik teatr xadimləri prinsipcə yeni ideyalı estetik fəzanın formalaşmasını təmin etmiş olurlar.

Burada diqqət çəkən və mühüm sayılacaq məqam budur ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz prosesin öncülləri teatrın sosial-fəlsəfi mahiyyətini dəyişməklə onun üslub, ifadə, bədiilik şərtlərini, təsir mexanizmini də dəyişməkdə ısrarlı görünürlər².

Ötən əsrin sonlarından başlayaraq Türkiyə teatrının inkişaf tendensiyaları özünü açıq-aşkar büruzə verməyə başladı. Bu proses, təbii olaraq, Türkiyə ədiblərinin milli teatr ənənələrinə qayıtmaq, ondan bəhrələnmək ehtiyacı ilə bərabər bu günün dünya

¹ Бак: Брук П. Пустое пространство. Москва: Прогресс, 1968

² Леман Н. Постдramатик театр. Баки: “ADMİU”, 2022, s. 357

teatrının yeni forma və janr axtarışlarını öyrənmələrini labüdləşdirdi.

Zaman etibarilə ötən əsrin sonlarında fəaliyyət göstərən yazarların Türkiyə dramaturgiyasına gətirdikləri mövzularda əsas etibarilə ailə-məişət, sosial ədalətsizlik motivlərinin önə çəkildiyi və kəmiyyət göstəricilərinə nail olduqları diqqət çəkir. Amma kəmiyyətin keyfiyyətə keçmədiyi faktı, təbii olaraq, dramaturgiyanın əsas fəaliyyət meydanı olan teatr sənətinin inkişafına gözlənilən faydanı verə bilmir, belə ki, Türkiyə səhnə sənətinin bədii axtarış söylərinin faydalı iş əmsalını aşağı salırdı. Mövcud yaradıcılıq mənzərəsində yenitipli dramaturgiyanın yaranmasına mədəni-estetik ehtiyacın yetişməsi dialektik qanunauyğunluqla bağlı idi.

Nəzərdən keçirdiyimiz illərdə Qazaxıstan səhnəsi yeni mövzu və yeni qəhrəman axtarışında idi. O zaman Qazaxıstan dramaturgiyasının mövzu və süjet xətti başlıca olaraq tarixi və folklor nümunələrinə əsaslanırdı. Qazax xalqının yüzillikləri adlayan milli folklorunun mövzusu, süjeti, söz sənəti, obraz və janr sistemi, milli simvolikası və xarakterlərin yaranma prinsipləri – bütün bunlar səhnə sənətinin qanunlarına uyğun olaraq bu sənətin bədii yaradıcılıq həyatına transformasiya edilirdi.

Qazaxıstanın müstəqillik dövründəki dramaturji ədəbiyyatında usta müəlliflərlə bərabər, yeni imzalar görünür, müxtəlif janrda, dil-üslub, ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə seçilən əsərlər meydana gəlirdi. Bunlardan “Abılay xanın son günləri”, “Tomiris”, “İblis sifətli mələk”, “Əlcəzairin Madonnaları”, “Sərt zaman” kimi pyeslər qazax ədəbiyyatı ilə bərabər, milli teatrın da repertuar problemini təmin edir, rejissor və aktyor sənətini rəvnəqləndirirdi. Folklorun poetikasına, onun mənəvi dəyərlər xəzinəsinə, müdriklik tutumuna, xeyir və şər haqqındakı dərin anlayışlara yönəlik yozumlar tamaşaların uzunömürlü səhnə həyatını şərtləndirirdi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həmin dövrdə türkdilli ölkələrin teatrlarının yeni mövzular, yeni səhnə qəhrəmanı yaratmaq əzmində olan dramaturgiyaya ehtiyacı əvvəlki dövrlərə nisbətən daha artıq idi. Bu, dövrün ictimai-mədəni sifarişi, cəmiyyətin teatrdan bədii-estetik gözləntiləri ilə əlaqədar

yarandı. Müstəqilliyin ilk illərində postsovet ölkələrinin bütün teatrlarında, o cümlədən Özbəkistan, Azərbaycan, Qırğızıstan, Türkmənistan və b. ölkələrin səhnələrində dramaturgiya qıtlığı açıq-aşkar hiss olunur, məhz bu məsələ tədricən ən ciddi problem olmaqla rejissor və aktyor yaradıcılığının təkmilləşməsi prosesini ləngidən başlıca maneəyə çevrilirdi.

Bu faktı da qeyd etmək yerinə düşər ki, sözügedən mərhələdə milli teatrlar bütövlükdə postsovet və Avropa teatrlarında gedən proseslərdən bəhrələnir, çox zaman başqalarının əldə etdikləri nailiyyətləri artırmaq yox, heç olmasa tətbiq etmək qayğısı ilə yaşayır, bununla belə fərdi üslubu təkmilləşdirməyin zəruriliyini də aydın başa düşürdülər.

Bu dövrdə digər türkdilli teatrlarda olduğu kimi, Azərbaycanın səhnə sənətində də ideya-estetik meyllər diqqəti cəlb edir, artıq sosial-mədəni tələb kimi meydana gələn həmin meyllər teatır mühafizəkar çərçivələri yıxmağa sövq edirdi və təbii olaraq, özündə belə bir cəsarəti hiss edən sənət adamlarının söyləri artıq boy verib görünməkdə idi.

Bu, bir küll halında götürsək, Azərbaycan teatrının yeni mövzu, yeni ideya-baxış axtardığını, keyfiyyətə fərqli dramaturgiya nümunələri ilə repertuar yaratmaq söylərini sübut edirdisə, digər tərəfdən sırf yaradıcılıq səviyyəsini yüksəltməsi faktını qeyd etməyə imkan vermirdi. Odur ki, teatrın türkdilli teatrlarla yaradıcılıq əməkdaşlığı qayğıları ilə yanaşı, milli teatrın repertuar zənginliyini təmin etmək, rejissor ustalığını və aktyor ifaçılığının səviyyəsini artırmaq niyyətini güdürdü.

Həmin illərdə qırğız teatır məhsuldar bir dramaturq istedadının ədəbi-bədii “məhsulları” ilə öz repertuarını zənginləşdirmək imkanı qazanmışdı və “Günəşli ada”nın səhnə təcəssümü bu baxımdan ümidləri doğrulda bilmişdi.

“Günəşli ada”dan sonra “Qədr gecəsi” pyesini qələmə alan M.Qaparov həmin illərdə bir-birinin ardınca “Çayların səsi”, “Raziyanı anma”, “Bizim evin Karlsonu”, “Duzlu çöl”, “Qadınların dənizi” kimi məşhur dram əsərləri ilə dramaturji məhsuldarlığı sayəsində qırğız teatırına mövzu və janr zənginliyi gətirərək repertuar problemlərini bir müddətə qədər həll etmiş

oldu.

Aktual mövzu problemi digər türkdilli ölkədə, Türkmənistanda fərqli şəkildə həll edilirdi. Belə ki, uzun illər ərzində Türkmənistanın teatr sənəti öz ideya-bədii istiqamətini başlıca olaraq dastanların və əfsanələrin ədəbi materiallarına əsaslanmaqla müəyyənləşdirmişdi. Bununla bərabər, milli dramaturgiyanın mövzu kasadlığı Türkmənistan teatrının repertuar tərtibində müxtəlif problemlər yaradırdı.

Türkdilli teatrlar ailəsinin yüz ildən artıq tarixə məxsus, nüfuzlu üzvü olan, tatar teatrı sadə pyeslərin yarımpeşəkar quruluşundan bu sənətin yüksək inkişaf formalarına qədər unikal sıçrayış edərək böyük inkişaf yolu keçmişdir. Həmin yolun ayrı-ayrı mərhələlərindəki yaradıcılıq illərində bəzi hallarda mövzuya səthi yanaşılaraq ifrat təsvirçiliyə meyil edilir, digər hallarda isə teatr fəaliyyətinin tərəflərindən biri olan müəllifin ideya mövqeyinə lazımi əhəmiyyət verilmirdi.

Bu dövrdə başqırd teatrı da yeni səhnə formalarını və bədii-estetik yaradıcılıq problemlərinin həlli yollarını axtarır, mövcud dövrün tələbinə müvafiq olan aktual mövzulu əsərlər üzərində müxtəlif səpkili eksperimentlər aparmağa cəhdlər edirdi. Həmin mərhələdə Tatarıstan teatrlarının repertuarında melodrama, musiqili komediya, faciə, həmçinin müasir janr hesab edilən psixoloji triller əhəmiyyətli yer tuturdu.

Birinci fəslin **“Türkdilli xalqların dramaturgiyasının yaradıcılıq integrasiyası prosesi və bədii-estetik təcəssüm prinsipləri”** adlanan ikinci paragrafında bildirilir ki, ötən əsrdən başlayaraq Türkiyə dramaturgiyasının bir sıra əsərlərinin səhnə təcəssümü Türkiyə ictimai-mədəni mühitində teatr sənətini mövcud cəmiyyət həyatının mühüm mövqələrinə çıxarmışdır. Türkiyə dramaturqlarının milli səhnəmizdəki bədii-estetik adaptasiya tarixini nəzərdən keçirdikcə əmin oluruq ki, türkçülük ideyalarının geniş yayılması, milli şüurun görülməmiş yüksəlişi Türkiyə ədəbiyyatı nümunələrinə ölkəmizdə xüsusi rəğbət qazandırmışdı.

Bəlli həqiqətdir ki, zaman irəlilədikcə teatr sənəti öz dialektik təbiəti ilə sənət qarşısında daim yeni-yeni tələblər qoyur. Bu

baxımdan zamanın tələbi ilə qazax teatrının daha böyük uğurlar qazanması üçün müasir düşüncə tərzini ilə yeni idarəetmə prinsiplərinə, əsaslı islahatlara ehtiyac yaranmışdı. Odur ki, digər teatrlarla bərabər M.Auezov adına teatrda da islahatlar başladı.

Araşdırdığımız dövrün müstəqillik illəri (1991-2015-ci illər) ərzində Özbəkistanın müxtəlif teatr səhnələrində türkdilli xalqların bir sıra yazıçıların əsərləri özbək rejissorların səhnə təcəssümünü sayəsində tamaşaçılara təqdim olundu. Bu zaman digər müəlliflərlə bərabər, Azərbaycan müəlliflərinin əsərləri də özbək teatrlarının repertuarlarında geniş yer almağa başladı və Üzeyir Hacıbəylinin “Arşın mal alan” operettası 1992-ci ildə rejissor Bahadur Yuldoşevin quruluşunda Özbəkistan Dövlət Dram Teatrında təcəssüm etdirildi.

Eyni soykökdən olan xalqların səhnə mədəniyyətinin əməkdaşlıq nümunəsi olaraq Özbəkistan teatrlarında Qazaxıstan dramaturqları B.Mukayevin “Həyatla dolu bir gecə”, Kuandık Şangitbayevin “Həsərət çəkən qəlblər”, Sultanali Balqabayevin “Ən gözəl gəlin”, Qırğızıstan dramaturqu Mar Bayciyevin “Vəcdan tərəzisi”, Tatarıstan dramaturqu Tufan Minnullinin “Alla” və “Almandar evləni”, Başqırdıstan yazıçısı Mustay Kərimin “Ay tutulması gecəsi”, Krım-tatar dramaturqu Yusuf Bolatın “Dəbdəbəli toy” əsərlərinin təcəssümü həmin prosesin vüsətinin artmaqda olduğuna bariz sübutlardır.

Qırğız teatr mədəniyyətinin bəhs etdiyimiz dövrdə ölkənin səhnə sənəti xəritəsində qırğızdilli yeni kollektiv Oş şəhərinin teatri yer almağa başladı. Oş Qırğız Dram Teatri beş-altı il içində Qırğızıstandakı ən qabaqcıl səhnə kollektivinə çevrildi. Teatrın ən qısa zamanda belə yüksək yaradıcılıq səviyyəsinə yüksəlməsi bir tərəfdən truppının böyük sənət potensialını sübut edirdisə, digər tərəfdən rejissor İ.Rıskulovun yeni teatr estetikasının həyatı gücünü təsdiqləyirdi. Belə ki, Ç.Aytmatovun “Ağ gəmi”, M.Gaparovun “Günəşli ada”, M.Bayciyevin “Köhnə nağıl”, B.Cakiyevin “Sabah yeni il” əsərləri onun quruluşunda səhnə həyatı qazandı.

Türkdilli xalqların dramaturgiyasının yaradıcılıq inteqrasiyası prosesini və onun bədii-estetik təcəssüm prinsiplərini

nəzərdən keçirməklə belə bir qənaət hasil olur ki, həmin proseslərin qarşılıqlı bəhrələnmələr üçün müstəsna əhəmiyyəti danılmaz estetik həqiqətdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı **“Türkdilli xalqların dramaturgiyasının Azərbaycan səhnəsinə adaptasiya problemləri”** adlanır.

İkinci fəslin **“Müstəqillik dövründəki Azərbaycan teatrında türkdilli xalqlar dramaturgiyasının milli səhnəmizə adaptasiyası və multikultural aspektləri”** adlanan birinci paraqrafında Azərbaycan və türkdilli xalqlar dramaturgiyasından, teatr sənətindən danışarkən eyni dili, adət-ənənəsi, dini, mədəniyyəti olan millətdən danışıldığı, sadəcə, coğrafi baxımdan mövcud olan fərqlərin məsələyə müxtəlif yanaşmanı, eləcə də baxış bucağını, dəyərləndirmə prinsiplərini şərtləndirdiyi xüsusi olaraq vurğulanır.

Türkdilli xalqların mədəni təkamül mərhələlərini nəzərdən keçirdikcə, ayrı-ayrı xalqların siyasi-iqtisadi, eləcə də ictimai-mədəni integrasiyası proseslərin multikultural dəyərlərə böyük sayqı nəticəsində uğurlu olması faktı diqqət çəkir. Təsadüfi deyil ki, multikulturalizm Rusiya ərazisində yaşayan türksoylu xalqların mədəni həyatında özünün real gerçəkliyini təsdiq etmişdir. Bu zaman yeni forma və məzmunu, həmçinin üslub axtarırları yaradıcı şəxslərin obrazlı bədii səhnə dilində təzahür etdirdikləri professionallıq keyfiyyətlərinin təqdimatı səmərəli yaradıcılıq fəaliyyətinin göstəricisi kimi başlıca dəyər qazanmışdır.

Heç şübhəsiz ki, Türkiyə dramaturgiyası və teatrı bir qədər fərqli ictimai mühitdə formalaşdığından onun mövcud cəmiyyətlə münasibətinin özü də fərqli meyarlarla tənzimlənmişdir. Bu da bəllidir ki, Türkiyə - Azərbaycan teatr əlaqələrini tədqiq edən alimlərimiz həmin əlaqələrin tarixini və özəlliklərini xüsusi qeyd edirlər. Yəni mövzumuz əsas etibarilə müstəqillik dövrünü əhatə etməli olsa da, ötən onilliklərə söykənən tarixi-mədəni əlaqələrə toxunmaqla bəzi mətləbləri xatırlamağı tədqiqatımızın səmərəsi üçün faydalı hesab edirik.

Mövzumuzla bağlı xatırladığımız tarixi faktlardan, nəzərdən keçirdiyimiz mədəni-estetik proseslərdən belə nəticə hasil olur ki,

Türkiyə dramaturgiyasının görkəmli simaları olan bu ədiblərin əsərləri yuxarıda qeyd etdiyimiz səbəblərdən səhnə sənətinə, xüsusilə Azərbaycan teatrına janr müxtəlifliyi, problemlərin aktuallığı, obrazların xarakter zənginliyi və çoxcəhətliliyi, ekzistensial konflikt mahiyyəti gətirməkdə milli səhnəmizin inkişaf ahənginə, ifaçılıq sənətinin professionallıq dərəcəsinin artmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Həmin dövrdə Azərbaycan teatrında üslub dəyişmələri, repertuar siyasətində isə əsaslı keyfiyyət fərqləri aşkar müşahidə edilirdi. Aydın məsələdir ki, hər hansı zahiri yeniləşmə faktı böyük mənada inkişafdan söhbət açmağa imkan verməsə də, müəyyən qədər yeni bədii zövqün, bədii yanaşmanın formalaşdığını söyləməyə əsas verirdi.

Odur ki, teatr mədəniyyətimizin yaxın keçmişinə nəzər saldıqda görünür ki, Türkiyə dramaturgiyasının ayrı-ayrı nümunələrinin milli səhnəmizdə təcəssüm etdirilməsi təcrübəsi son illərdə də uğurla davam etdirilmişdir. Belə ki, Orxan Kamalın, Nazim Hikmətin pyesləri ilə yanaşı, Sadıq Şendilin, Əziz Nesinin, Haldun Tanerin, Hidayət Sayının və b. müxtəlif mövzuda əsərləri teatrlarımızın yaradıcı heyətləri, başlıcası rejissorlarımız üçün əlverişli səhnə materialı olmuşdur. Belə ki, ayrı-ayrı teatrların müxtəlif illərdə, bəzən isə bir neçə dəfə quruluş verdikləri pyeslər içərisində Sadıq Şendilin “Qanlı Nigar”, Nazim Hikmətin “Bayramın birinci günü”, “Kəllə”, “Demoklisin qılıncı”, Əziz Nesinin “Buraya gəlin”, “İntihar”, Haldun Tanerin “Və dəyirman dönərdi”, Orxan Kamalın “Yad qızı”, Hidayət Sayının “Davul səsi” və digər səhnə əsərləri oyun prinsipləri, həmçinin bədii yozum əxəllikləri ilə azərbaycanlı tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır.

Yuxarıda sadaladığımız Türkiyə dramaturgiyası nümunələrinin hər biri Azərbaycan səhnəsində ləyaqətli təcəssüm həyatı yaşamışdır. Ötən illərin teatr uğurları içərisində Şəki Dövlət Teatrının “Davul səsi” və Gəncə Dövlət Dram Teatrının “Toros canavarı” tamaşalarını ayrıca qeyd etmək olar.

Əziz Nesinin “Toros canavarı” pyesi bizim tamaşaçılara tanış olsa da, Hidayət Sayının “Və dəyirman dönərdi” əsəri Azərbaycan səhnəsində ilk dəfə idi ki, təcəssüm tapırdı və onu Şəki teatrının

yaradıcı heyəti olduqca maraqlı və orijinal səhnə həlli ilə təqdim etmişdi. Pyesin koloritli mühiti və ovqatı müəllif niyyətinə uyğun olaraq bədii səhnə həlli tapmış və onun Azərbaycan səhnəsinə estetik adaptasiya səyi uğurla nəticələnmişdi. Bu fakt tənqiddin diqqətini cəlb etmiş və xüsusi olaraq qeyd edilmişdir ki, *“hadisələr Türkiyədə baş verdiyindən, rejissor (quruluşçu rejissor M.Səlimli) girişdə və final səhnəsində Şərqini oynayan Türkan Xəlilovanın simasında əski köy mühitini yaratmağa xüsusi diqqət yetirmişdir. Tamaşa boyu seyrçilər ara-sıra dairəvi səhnənin içində ifa olunan rəqslər və geyimlərdə türk köyünə səyahət edirdilər”*¹.

Həmin fikirləri Haldun Tanerin bu teatrın səhnəsində hazırlanan “Və dəyirman dönərdi” pyesinin eyniadlı tamaşası haqqında da söyləmək olar.

Tədqiq etdiyimiz dövrdə Türkiyənin səhnə sənəti həyatından fərqli olaraq, türkdilli postsovet ölkələrindən Qazaxıstan, Özbəkistan, Azərbaycan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Tatarıstan, Başqırdıstan kimi ölkələrin teatr sənəti yeni müəllif imzaları ilə bərabər, bədii-estetik mündəricəli, dövrün aktual problemlərini səhnəyə gətirən əsərlərlə zənginləşdi. Bu zaman milli səhnəmizə həmin əsərlərin teatral-estetik adaptasiya prosesi istər rejissor yozumunda, istərsə aktyor yaradıcılığında bədii ifadəsini tapırdı.

Özbək və qırğız ədəbiyyatı, konkret olaraq dramaturgiyası ötən əsrdən başlayaraq Azərbaycan səhnəsində bir qayda olaraq məmnuniyyətlə təcəssüm etdirilmiş, tamaşaçı auditoriyası tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Hələ ötən əsrin ortalarında H.Muxtarovun “Ailə namusu”, A.Qəhharın “İpək naxışlar”, Mar Bayciyevin “Duel” və s. tamaşaların milli səhnəmizdə ərsəyə gəlməsi yaradıcılıq əməkdaşlığı baxımından səmərəli addımlar sayıla bilər.

Sonralar həmin yaradıcılıq əməkdaşlığı ənənələri müstəqillik dövrünün ilk onilliyindən başlayaraq uğurla davam etdirilməyə başladı. Məhz həmin ənənələrin konkret sənət nümunələri olaraq özbək müəllifin “Nəsrəddinin beş arvadı”, qırğız dramaturqunun “Duel” adlı əsərləri Azərbaycan səhnəsində yeni estetik həyatını

¹ Pirimova N. Davul səsinin həsrətində// Kaspi qəzeti, 14 sentyabr, 2017-ci il

yaşamaq imkanı qazandı.

Dissertasiyanın elmi-nəzəri strukturunda yer alan bir sıra problemlərin təhlili işində müvafiq coğrafi ərazidə fəaliyyət göstərən teatrların təmsil etdikləri türksöylü xalqların etnomədəni özünəməxsusluğuna, onların səhnə sənəti vasitəsilə əməkdaşlıq prioritetlərinə, qarşılıqlı mədəni bəhrələnmə faktlarına toxunulur. Bu zaman həmin mədəni integrasiya proseslərində türkdilli teatrların müşahidə edilən ideya-estetik inkişaf meyilləri, ayrı-ayrılıqda göstərilən bu və ya digər ölkənin ictimai-mədəni həyatında səhnə sənətinin yeri, irili-xırdalı problemləri, həmin problemləri doğuran təşkilati, iqtisadi və yaradıcılıq məsələləri dəyərləndirilir.

Bu hallar eyni zamanda türkdilli xalqların hər birində özünəməxsus şəkildə yaşanırdı. Yəni Qazaxıstan teatrında müşahidə edilən yaradıcılıq fəaliyyəti bir qədər fərqli cəhətləri ilə Özbəkistan, Azərbaycan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Tatarıstan, Başqırdıstan kimi digər türkdilli ölkələrdə də eyni analoji ahəngdarlıqla müşayiət edilirdi. Burada diqqətçəkən problemləri nəzərdən keçirsək, heç şübhəsiz ki, ilk sırada dramaturgiya, başlıca olaraq yerli müəlliflərin azlığı dayanırdı. Əlbəttə, məsələ kəmiyyət göstəricilərində deyildi, amma elə kəmiyyətin özündə belə mənzərə ürəkaçan idi.

Belə ki, hər teatr mövsümü üçün tələb olunan orijinal səhnə əsəri əldə etmək sözügedən ölkələrin teatrları üçün arzu olaraq qalırdı. Mövcud vəziyyət bütövlükdə milli teatrları öz tamaşaçıları qarşısında aciz vəziyyətə salması ilə bərabər, rejissor sənətinin, aktyorların ifaçılıq vərdişlərinin, səhnə sənətinin dil-üslub xüsusiyyətlərini də kasıblaşdırırdı.

Tədqiqatın mühüm elmi-nəzəri predmeti kimi türkdilli xalqların teatr həyatının digər xalqların səhnə sənəti ilə mədəni əməkdaşlığında önəmli hesab ediləcək multikultural aspektləri nəzərdən keçirilmişdir. Bununla belə, əlamətdar faktdır ki, Qazaxıstanda milli teatrla bərabər, Koreya, uйğur, alman və başqa xalqların səhnə sənəti də eyni hüquqla fəaliyyət göstərir, qarşılıqlı ehtiram və tolerantlıq faktı cəmiyyətin multikultural ovqatını təsdiq edir. Azərbaycanda Ləzgi Dövlət Teatrının, Gürcü Dövlət

Teatrının uğurlu fəaliyyəti, yaradıcılıq səyləri cəmiyyət içində onların bədii nüfuzunun yüksələn xətt üzrə artması faktı təqdir edilə bilər.

Ötən əsrin sonlarından başlayaraq yeni müstəqillik qazanan bir sıra türkdilli ölkələrin teatrlarının fəaliyyətində diqqətçəkən yeni ovqatlı yaradıcılıq iqlimi milli dramaturgiyanın inkişafına həlledici müsbət təsir göstərdi.

Belə ki, Türkiyədə Yəhya Kamalın, Fakir Baykurtun, Haldun Tanerin, Qazaxıstanda Muxtar Auezovun, Qabit Musrepovun, Azərbaycanda Elçinin, Əli Əmirlinin, Özbəkistanda Məqsud Şeyxzadənin, Ulmas Umarbekovun, Qırğızıstanda Çingiz Aytmatovun, Murza Qaparovun, Türkmənistanda Xıdır Dəryayevin, Kaysın Kuliyevin, Tatarıstanda Kərim Tinçurinin, Tufan Minnulinin, Başqırdıstanda İbrahim Abdullinin, Ramal Safinin və b. yazarların səhnə əsərləri milli yaradıcılıq həyatını zənginləşdirdi, onların bədii özünüifadə imkanlarının artmasında əhəmiyyətli rol oynadı.

Tədqiqat işindəki müqayisəli təhlillər, postsovet dövrünün yeni ideoloji istiqamətini, xüsusilə türkdilli xalqların müstəqillik dövründəki inkişaf ahənginə göstərdiyi təsiri sübutlarla qeyd etməyə imkan verir.

Bu baxımdan həmin proseslər üzərində uzun illər öncə təhlil işi aparan tənqidin gəldiyi nəticələr bizim mövqeyimizi əsaslandırır. Belə ki, tənqidin məntiqinə istinad etsək, belə qənaətə gəlmək olar ki, mədəniyyətin öz canlı ifadəlilik təsiri ilə öncül mövqe tutan teatr çağdaş proseslərin çətinliklərini dəf etməklə hər cür bədii “izm”lərdən qurtula bilər.

Teatrların qarşılıqlı əməkdaşlığı kimi, türkdilli ölkələrin milli teatr mədəniyyətlərinin dialoqu, qarşılıqlı mədəni bəhrələnmə prinsipi başlıca niyyət olmaqla həmin proses ayrı-ayrılıqda türkdilli toplumun siyasi, iqtisadi, ictimai sahələrdə olduğu kimi, mədəniyyət sahəsində də təzahür edən tərəfdaş biliyini labüdləşdirir.

Bu baxımdan türkdilli ölkələrin milli teatrlarının sənət əlaqələrinin müasir dövrümüzün bədii, fəlsəfi və ictimai-siyasi prosesləri kontekstində yeni fikirlərin, obrazların, səhnə ifadəliliyi

vasitələrinin ardıcıl axtarışları üçün güclü potensiala malik olması qənaəti möhkəmlənir.

Müstəqillik qazanan türkdilli xalqların dramaturgiyası ideya-bədii məzmunlu səhnə ədəbiyyatı yaratmaqla bütövlükdə teatr sənətinin, o cümlədən rejissorluğun poetikası, aktyor ifaçılığının özünüifadə prinsipləri, oyun tərz, təlimindəki mahiyyətə fərqli estetik dünyagörüşə meydan vermiş olurdu.

İkinci fəslin ikinci paragrafı **“Azərbaycan teatrında türkdilli xalqlar dramaturgiyasının ideya-bədii özəllikləri”** adlanır. Burada təcəssüm etdirilən əsərlərin forma, dil, üslub və mövzu problematikasından başqa dramaturgiyanın məzmun axtarışlarından qaynaqlanan janr, konflikt kateqoriyaları təhlilə çəkilir.

Yeni dövrün rejissurası bədii-reflektiv düşüncənin diametral fərqli ideoloji-estetik ifadə arsenalını nümayiş etdirməklə, aktyorla işi yox, tamaşaçı ilə dialoqu nəzərdə tutan sənət oyunu imkanları yaratmağa meyllidir.

Bu zaman bir vaxtlar rejissorun klassik mənada professionallıq xüsusiyyəti hesab edilən aktyorla yaradıcılıq işi, dramaturqsayağı mətn üzərində iş, tamaşanın yozumu, sinkretikliyinə münasib təşkili və s. qabiliyyətlər gərəksizləşir. Çünki bu günün teatr lideri ənənəvi qəlibləri dağıdıb, indiyədək görünməmiş kreativ enerji sahibi, innovasiyalar müəllifi kimi prinsipial mövqeyə sahibdir.

Dövlət müstəqilliyinin yaratdığı siyasi-ictimai imkanları, müşahidə edilən və getdikcə daha çox mədəni təsir dairəsi əldə edən estetik proseslər səhnə sənətinin ideoloji əsasları ilə yanaşı, bədii ifadə həddlərini də müəyyənləşdirirdi.

Bu zaman maraqlı, həm də əlamətdar olan bir cəhət də ondan ibarət idi ki, mövcud teatr nəzəriyyəsi, bilavasitə teatr gündəlik yaradıcılıq həyatında maddə-maddə yaşamaq hüququ qazanırdı. Və həmin prosesin daşıyıcıları məhz rejissorlar idi. Bu dövrdə yeni teatr təliminin təbliğ və tətbiq olunduğu ərazilərdən biri də Azərbaycan səhnəsi idi.

Maraqlıdır ki, bölgə teatrı olmasına baxmayaraq, məhz Şəki teatrı türkdilli dramaturgiya nümunələrinin təcəssümü baxımından

ən məhsuldar fəaliyyət göstərən teatrlardan biridir. Belə ki, müxtəlif teatr mövsümlərində xüsusilə ölkəmizin dövlət müstəqilliyi qazandığı yeni tariximizdə Şəki Dövlət Teatrında N.Hikmətin “Bayramın birinci günü”, Ç.Aytmatovun “Əsrə bərabər gün”, M.Bayciyevin “Duel”, M.Kərimin “Ay tutulan gecə”, S.Başbəyovun “Dəmir qadın”, Ə.Nesinin “Toros canavarı”, H.Tanerin “Və dəyirman dönərdi”, H.Sayının “Davul səsi” pyesləri öz səhnə həyatını yaşamışdır.

Söz yox ki, bütün bu mədəni integrasiya prosesləri TÜRKSÖY təşkilatının yaradılmasından, bu təşkilatın həmin istiqamətdəki intensiv fəaliyyətindən sonra sürətlənməyə başladı.

Müasir türkdilli dramaturqların əsərlərinin milli səhnəmizdə geniş təbliğ olunması yeni bir mərhələyə qədəm qoyan teatr sənətimizdə uğurlu mədəniyyət faktına çevrildi.

Türkdilli xalqlar dramaturgiyasının bədii və estetik təcəssümlərindən danışarkən, həm də bu xalqların əsrlərə söykənən mənəvi-əxlaqi meyarları ilə təmasda inkişafını da xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində əldə olunan qənaətlər aşağıdakı qaydada ümumiləşdirilmişdir:

1. Müstəqil Azərbaycanın teatr sahəsində türkdilli xalqlar dramaturgiyasının təmsil olunması mədəni tarixi əhəmiyyət kəsb edir.

2. Türkdilli xalqların dramaturgiyasının milli səhnəmizdə təcəssüm etdirən əsərləri öz ədəbi-bədii ideya məzmunu, zənginliyi, teatral təbiəti etibarilə Azərbaycan teatrının estetik özünəməxsusluğu ilə tam uzlaşır.

3. Milli teatrımızın dövlət müstəqilliyi illərindəki fəaliyyətində türkdilli dramaturgiyanın ayrı-ayrı səhnələrimizdə təcəssüm etdirilən əsərləri öz ədəbi-bədii zənginliyi ilə aktyor ifaçılığının, səhnəqrafiyanın, rejissor yaradıcılığının ahənginə əsaslı təsir göstərməklə yeni estetik dünyagörüşə malik olan tamaşaçı nəslinin formalaşmasına əlverişli imkanlar yaratmış oldu.

4. Ölkənin yeni inkişaf dövründə türkdilli dramaturgiyanın səhnəmizdə görünməsi həmin xalqların mədəni integrasiyasının gerçək nümunəsi olmaqla bərabər, eyni etnogenetik kökdən

qaynaqlanan mədəniyyətlərimizin yeni əməkdaşlıq mərhələsini təmin etdi.

5. Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin ilk illərindən başlayaraq çağdaş dövrümüzə qədər davam edən mədəni əməkdaşlığın perspektivləri bütün türkdilli dramaturgiyanın inkişafına rəvac verdi.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Uzun, incə bir yoldakı teatr // Kardeş kalemler. Türksoy uluslararası türk kültürü teşkilatı. Kazakistanın Türkistan şəhəri. 2017, səh. 77-81
2. “Toros canavarı” Azərbaycan səhnəsində // Musiqi dünyası. Jurnal. №4/73 Bakı: 2017, səh. 75-77
3. Переводы русских драматических произведений для Азербайджанской сцены // Казахский национальный университет имени Аль-Фараби. Вестник Казну. №3 (167) 2017, стр. 4-9
4. Turqay Narın yaradıcılığı Azərbaycan səhnəsində (“Şəhrizadın oyunu” tamaşası əsasında) // Bakı Xoreoqrafiya Akademiyası. Sənət Akademiyası. Elmi nəzəri jurnal. №1 (3) 2017, səh. 104-108
5. Bir ömrün salnaməsi – Əziz Nesin // Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti. Elmi əsərlər №23. Bakı, 2017, səh. 63-69
6. Müstəqil Azərbaycan teatr səhnəsində Turqay Nar dramaturgiyası // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Mədəniyyət: problemlər və perspektivlər. Doktorant və gənc tədqiqatçıların XII beynəlxalq elmi konfransının materialları. Bakı: 2018, səh. 87-88
7. Nazim Hikmətin “Kəllə” pyesi Azərbaycan səhnəsində // Bakı Xoreoqrafiya Akademiyası. Sənət Akademiyası. Elmi nəzəri jurnal. №2 (5) 2018, səh. 137-141
8. “Ocaq” tamaşası // Musiqi dünyası. Jurnal. №2/75 Bakı: 2018, səh. 42-45

9. Modern theatrical processes in the reflection of theatrical studies (1991-2010) // Bulletin of Science and Practice. Scientific Journal. 2018, Volume 4, Issue 11, p. 554-557
10. Who is an actor? “Велес” за матеріалами VI міжнародної конференції «наука як рушійна антикризова сила” 2 частина. Київ. 2019, стр. 22-25

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'Jesca' or similar, with a stylized flourish at the end.

Dissertasiyanın müdafiəsi 24 may 2025-ci il tarixində saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.35 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 39. AZ 1065. Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 21 may 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 16.05.2025

Kağızın formatı: A5

Həcm: 36333

Tiraj: 100 nüsxə